

Principii de studiere a naturii și esenței limbii

de

TEODORA IRINESCU

Through the language's nature the linguists understand first of all its material or ideal nature, more exactly the report's nature between the real manifestations of a language and the psychological (mental) images of its units, as well as the abstract and perfect structures integrated. The definite content of a given language theory consists in clearing up the nature of the language sign, its development in the meantime. On the other hand, "*language isn't only a reflex of thinking*". In order to express thinking, man must use a sign material system. The paralleled = correlative series of a phonological system are definitely required by a natural factor, a material factor, articulated organs, but the speaker's conscience must perceive and use them. Saussure was right when he said, in the consonance with neogrammatism, that the phonetical evolution is often fatal for the language morphotic system, bringing about its disorders.

Importanța hotărâtoare a unor baze metodologice solide pentru progresul științei este dovedită de întreaga evoluție a cunoașterii umane. Istoria și stadiul de astăzi al științei limbii probează, inevitabil, nevoia unei abordări obiective a tuturor caracterelor și laturilor limbii. Dezideratul aplicării consecvente a metodologiei dialectice vizează în primul rând studiul *naturii limbii*, căci în această chestiune cardinală se constată cel mai vizibil și mai acut înfruntarea celor două concepții fundamentale despre lume, anume materialismul și idealismul.

Prin *natura limbii* se înțelege natura substanței linguale, specificul calitativ intern al limbii ca unul dintre fenomenele realității. Acest concept este mai restrâns decât cel de *esență a limbii*, supraordonat, care vizează și trăsăturile specifice ale limbii ca fenomen social, în speță funcțiile (sociale) ale limbii și rolul lor în viața și dezvoltarea societății¹. Cele două concepte nu se lasă ușor distinse, iar esența limbii ca fenomen social imprimă și naturii ei proprietăți indispensabile descifrării și a celei dinții. Prin *natura limbii* lingviștii înțeleg, mai întâi de toate, natura materială sau ideală a ei, mai exact natura raportului dintre manifestările reale ale limbii și imaginile psihice ale unităților ei, precum și structurile ideale abstracte în care acestea sînt integrate. Conținutul concret al teoriei naturii limbii constă în elucidarea naturii semnului lingual, a specificului structurii linguale și a componentelor ei, a particularităților de funcționare și dezvoltare în timp a limbii.

Valoarea euristică a teoriei naturii limbii depinde, ca și gradul de concordanță a acestei teorii cu adevărul obiectiv, în mare măsură de principiile metodologice puse la baza ei. O teorie cu adevărat științifică, conformă cu datele reale și putînd servi progresului pe mai departe este ca atare dacă se întemeiază pe principii metodologice formulate ca cele mai generale, concluzii verificate prin practica socială și prin științele particulare și obținute din întreaga cunoaștere anterioară general-umană și în ramura dată a acesteia. Fiecare știință particulară (în cazul nostru lingvistica) trebuie să adopte și să respecte astfel de principii, prezentate în continuare.

¹ Cf. Ion Coteanu, *Note despre esența limbii*, SCL, 1960, nr. 3, p. 459-465, care identifică esența limbii cu funcțiile acesteia, în speță cu cea de comunicare în solidaritate intimă cu ideile ca bază a acestei funcții, p. 461-462 și p.465.

Primatul conținutului teoriei în raport cu forma ei: teoria generală a naturii limbii trebuie să ofere maximum de generalizare, dar și maximă adecvare la reflectarea proprietăților reale a limbii, a legilor de funcționare și dezvoltare a ei, fără să fie subordonată cerințelor de a conferi teoriei înseși forme determinate generale, aprioric stabilite pentru toate formele. Avertizăm, astfel, asupra necesității de a distinge între teoria generală a naturii limbii și teoriile speciale, îndeobște deductive, ale limbii (uneori, și fără vreo nevoie) și care, bazându-se pe procedee formale de investigație riguros definite, reflectă doar anume trăsături abstrase din toate celelalte teorii ale naturii limbii; nici o teorie deductivă, în faza de azi a dezvoltării științelor deductive, nu poate surprinde dintr-o dată toate laturile și aspectele naturii limbii, a căror elucidare constituie tocmai sarcina teoriei generale a acesteia².

Forma specială de construire ori de expunere a unei teorii poate fi dictată de metodele folosite pentru anumite aspecte ale naturii linguale sau de cerințe speciale ori de scopurile elaborării; dar delimitarea unei laturi (funcții) nu trebuie extrapolată peste toate planurile de studiere a naturii limbii. Vom vedea că în unele orientări (post-)structuraliste, în speță în glossematică, a fost avansată trebuința neopozitivistă ca descrierea să fie maximal necontradictorie, exhaustivă și liminar simplă. Cerințele întii și a treia, ridicate la rang de postulate metodologice, aplicate la un fenomen atât de complex precum e limba, riscă să falsifice în teorie obiectul și natura lui, iar cea de-a treia este irealizabilă sau realizabilă numai cu timpul, dar de altfel trăsăturile definitorii ale limbii și-au primit explicația atât de logică (bazată pe funcțiile ei și structura internă), cât și istorică.

Numărul de „*propoziții fundamentale*”, adică de axiome, de care depinde simplitatea teoriei, este stabilit deja în știința limbii și abia dacă poate fi revizuit. În plus, exhaustivitatea o poate atinge știința întreagă numai conjugând teoria cu practica cercetării, dar nu acesta este atât scopul ei, ci cât obținerea unei înțelegeri juste a esenței și valorii elementelor, laturilor și părților obiectului, a locului lor în întregul obiectului, indiferent dacă ele toate sînt deja cunoscute în momentul dat sau vor fi descoperite mai târziu. Non-contradictoriu înseamnă, de fapt, coerent logic, or aceasta este cerința elementară a oricărei teorii. Cele trei cerințe de mai sus, în fond mai mult formale, nu pot fi, însă, substituite cerinței capitale ca orice teorie să reflecte cât mai adecvat esența obiectivă a ceea ce studiază ea, în toate conexiunile interne (și externe) și contradicțiile fenomenului. Față de aceasta, cerința multor structuraliști de a declara rețeaua de relații interioare (= structura) dintre elementele sistemului lingual drept singura definitorie pentru natura limbii și drept unicul obiect al teoriei lingvistice este restrictivă și nu poate fi admisă ca teorie *generală* a limbii.

Un alt principiu necesită, cum am anticipat deja, *corelarea cu natura limbii a altor laturi*, legate de cea dintîi, ale esenței generale a limbii *ca fenomen social: originea, funcțiile și importanța socială* a ei, raporturile cu alte fenomene sociale. Considerarea acestora în studiul proprietăților generale ale naturii limbii permite sesizarea mai exactă și mai amplă a fiecăreia dintre ele. Totodată, conceperea generală a limbii ca fenomen social, ca produs mereu recreat (reprodus) al activității societății, și neputînd exista ori evolua în afara acesteia sau fără participarea ei, determină clar sfera fenomenelor cu care poate fi pusă alături limba în caracterizarea ei general teoretică. Mai ales din teza despre limbă ca

² Cf. Ioan Lobiuc, Teodora Irinescu, *Epistemologie și metodologie în științele limbajului (pe baza, îndeosebi, a lingvisticii sec. XIX)*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 2002, p. 44.

produs al activității societății rezultă că, în planul cel mai general teoretic, limba nu poate fi privită nici ca organism biologic, nici ca mecanism cibernetic autodirijat, nici ca un sistem ideal de relații independent de manifestările lui concrete în acele de vorbire³. Analogiile de mai sus sînt acceptabile numai ca un procedeu metodic convențional, care nu trebuie să ducă la pierderea adevăratului specific al naturii linguale.

Ca premisă esențială a înțelegerii dialectice a naturii limbii este admiterea ei ca *fenomen material (îndeosebi sonor, vocal)*, obiectiv existent, ale cărui elemente — sintagme (inclusiv enunțuri), cuvinte, morfeme — se reproduc continuu în activitatea comunicativ-verbală a membrilor societății și sînt reflectate în conștiința lor sub forma unor imagini psihice concrete, însoțite de reflecții mai mult sau mai puțin abstracte ale obiectelor (fenomenelor) corespunzătoare din realitate. În planul calității sale pur fizice, indiferent de funcțiile sociale, fiecare element al naturii linguale în fiecare moment al reproducerii lui reprezintă un fenomen material *aparte*, distinct de toate celelalte manifestări ale limbii, chiar dacă acel element prezintă o *asemănare absolută* cu alte anumite elemente ale limbii. Un cuvînt ca *noi*, rostit de trei ori de sute de ori de un membru sau de toți membrii unei comunități, este de fiecare dată *un alt* fenomen fizic, așa cum mereu alt fenomen va fi fiecare lovitură de ciocan dintr-o serie succesivă, asemănător cu loviturile de dinainte, după cum mereu nou va fi oricare exemplar din seria în fabricație de rulmenți absolut identici. Tot așa, mereu alt fapt fizic va fi sunetul *n*, ca și *o* și *i*, rostit în diverse împrejurări în silaba de mai sus ori în cuvinte ca *nor*, *voi* etc. Dar, *ca fapt social*, cuvîntul *noi*, în toate cazurile de reproducere a lui de către membrii comunității, va rămîne *unul și același element*, întocmai cum aceeași, în toate execuțiile ei, va rămîne o simfonie dată sau un poem dat. Tot așa, rămîne același fenomen social fonemul *n* în toate cazurile de rostire a cuvintelor *noi*, *nor*, *nară* etc.

Identitatea unui cuvînt sau sunet în toate cazurile de utilizare a lor într-o colectivitate este dată de identitatea funcțiilor sociale (semiotice) ale lor la repetarea, în fiecare caz, a trăsăturilor fizice esențiale ale lor. În această unitate dialectică a diferenței fizice și a identității sociale a unităților limbii în diversele și infinitele reproduceri ale lor se manifestă, limpede, influența esenței generale a limbii, în speță a celei sociale, asupra specificului naturii limbii ca fenomen al realității în general. Luarea în considerare a acestei interacțiuni dintre latura fizică și cea socială a naturii faptelor de limbă, importantă pentru înțelegerea naturii limbii, prezintă deosebit interes și pentru problema filozofică generală complexă a identității și diferenței unor obiecte intim înrudite (precum o serie de exemplare similare dintr-o carte, de instrumente de același fel etc.).

Vom vedea că pentru idealistii subiectivi imaginile psihice ale unităților linguale sînt primare în raport cu manifestarea materială a limbii prin actele de limbaj, adică de vorbire. Ei invocă, ca argument faptul că, înainte de a fi rostite (sonorizate), unitățile linguale apar în conștiința vorbitorului sub forma unor imagini acustice psihice, iar în cazul creării artificiale de noi cuvinte, acestea nu ar putea pătrunde în limbă ca fenomene materiale pînă nu se vor forma în conștiința creatorului (-lor) imaginile lor. Dar apariția în conștiință a imaginilor faptelor de limbă cunoscute înainte de pronunțarea lor sau independent de aceasta nu diferă, în principiu, de ivirea în conștiință a imaginii unei

³ Cf. Gheorghe Ivănescu, *Gramatica și logica. Structura logică a gîndirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, în AUT, I, 1963, p. 69: punctul de vedere pur lingvistic al lui Saussure și al urmașilor lui, ignoră faptul că limba este și „o realitate psihică sau socială și [...], în parte, o realitate fiziologică și fizică”.

linguri înainte de sau și de după întrebuințarea acesteia ori a imaginii unei mașini înainte de crearea ei. În temeiul faptului că în conștiință apar reprezentările unor obiecte materiale cunoscute dinainte, dar anterior perceperii senzoriale a lor, ori imaginile unor obiecte inexistente în realitate înaintea creării lor încă nu se poate trage concluzia primordialității imaginilor (reprezentărilor) ideale ale lucrurilor față de realizările (manifestările) materiale ale lor. Chiar un cuvânt absolut nou, ca și un mecanism cu totul nou, se creează pe baza materială a cuvintelor ori mecanismelor obiectiv (pre)existente, căci, aici, se folosesc modele și părți materiale componente ale cuvintelor și mecanismelor anterioare.

Conceperea structurii linguale drept sistem ideal de relații, realizabilă (sau nu) în formele sonore ale vreunei limbi abia dacă este relevabilă pentru teoria generală a naturii limbii, cum remarcă, printre alții, și Gh. Ivănescu: „deși Școala de la Praga a definit sistemul lingvistic drept un sistem de *opoziii*, ea studia și aspectul material al faptelor de limbă, nu numai opozițiile dintre unitățile materiale ale limbii, ceea ce era în contradicție cu definiția. Contradicția se găsea în însăși doctrina lui F. de Saussure, pe care și-o însușiseră fonologii de la Praga. Noțiunea de relație este obscură sau echivocă la L. Hjelmslev: pe de o parte, el înțelege prin acest termen relațiile din vorbire, numite *text*, [...]; pe de altă parte, prin relații el înțelege ceva formal în planul sensurilor și în planul expresiei... [el considerând că] teoria sa este aplicarea în lingvistică a curentului idealist contemporan numit pozitivismul logic, care se caracterizează între altele prin *ideea* că lucrurile sînt sistemele de relații dintre aparențele (senzațiile) acelor lucruri”⁴.

Recunoașterea importanței determinării sociale (ca geneză și funcționare statică și în timp) pentru determinarea naturii limbii înseamnă că viziunea cea mai largă a limbii ca fenomen material în esența sa se cere întregită prin includerea caracterului *semiotic* al ei. Pe de o parte, acesta din urmă depășește conceperea limbii în sens restrîns și intră în problematica esenței generale a limbii, în speță în cea a funcțiilor sociale ale acesteia. Pe de altă parte, însă, caracterul semiotic apare ca o marcă internă a elementelor concrete ale sistemului lingual, manifestată în speță în stabilizarea inter-relațiilor și specificității lor.

Cum am spus deja, însăși identitatea sau diferența (de unde, principiul relevanței sau pertinentei în lingvistica structurală) a diverselor elemente linguale, mai mult sau mai puțin asemănătoare în plan fizic, este doar o expresie directă a identității sau opoziției de funcții semiotice ale elementelor date în diferite întrebuințări ale lor. Aceasta înseamnă că alături de substanța materială în fiecare unitate semiotică trebuie să vedem, în mod necesar, și o funcție semiotică sau, pur și simplu, un sens. Din punct de vedere metodologic, problema naturii sensului unităților linguale, altfel spus, a conceperii termenului însuși de *sens* cu aplicare la elementele limbii, are o importanță deosebit de mare. În lingvistica bazată pe filozofia dialectică predomină conceperea sensului ca latură ideală a unității linguale, care coexistă într-un fel în aceasta cu latura ei materială, ca reflectare psihică a faptelor ontologice cuprinsă în învelișul verbal sonor. Adesea, ca sinonime ale termenului *sens* se folosește *semnificație*, *conținut* sau *semnificat* ș.a. Concepția aceasta a sensului a fost susținută, printre alții, de către F. de Saussure (semnul lingual se compune din două părți inseparabile ca *recto*-ul și *verso*-ul unei foi: concept sau semnificat, latura de conținut, și imagine acustică sau semnificant, latura formală, de expresie) și de toți urmașii săi, structuraliștii europeni. Dar această concepție ne pare

⁴ Cf. Gheorghe Ivănescu, *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în AUT, III, 1964, p. 104.

incompatibilă cu înțelegerea limbii ca fenomen material cu existență obiectivă, întrucât nici un fel de formații ideale nu există în mod obiectiv în lucrurile materiale în afara conștiinței oamenilor sau a altor ființe gânditoare. Identificarea sensului cu semnificatul și considerarea lui ca o componentă indestructibilă a semnului lingual, egală în rang cu latura semnificantă, sînt perfect de înțeles în doctrina lui Saussure, pentru care și partea semnificantă era, în esență, o entitate ideală, numai realizată în formă sonoră. Totodată, echivalarea dintre sens și semnificat și includerea lui în structura semnului au servit lui Saussure ca procedeu esențial pentru a izola limba ca sistem de semne de realitatea semnificată prin semne.

Dacă ne situăm ferm pe poziția materialismului dialectic, această concepere a relațiilor reciproce dintre sens și semnificat apare ca lipsită de sens, chiar dacă am pierde din vedere lunga și nici astăzi încheiata dispută dintre „*unilateralisti*” și „*bilateralisti*” (: semnul lingual este o unitate monoplană sau biplană?); subliniem și opinia lui Gh. Ivănescu, atunci cînd consideră semnul lingvistic ca „o reprezentare, ca o imagine acustică”, de Saussure pierdea din vedere că „imaginea acustică este reflectarea în conștiința umană a semnului sonor sau chiar reprezentarea lui acustico-motrice, din timpul vorbirii”, după cum el a greșit încă o dată, incluzînd „în semn și sensul, ideea”, sau cum spunea el, „conceptul”, cum o fac mai toți lingviștii, considerînd „sensurile ca făcînd parte din limbă, limbaj, deși se spune că limba exprimă gîndirea sau un complex de reprezentări, sau în genere un conținut sufletesc, spiritual”. Această greșeală „duce la considerarea ca semn al cunoașterii înseși, care este reflectarea realității. Este aici al doilea aspect idealist al concepției lingvistice a lui Saussure. Arbitrar nu poate fi decît ceea ce numește de Saussure semnificant. Sensul nu face parte din semn, pentru că semnul a fost creat pentru exprimarea, pentru comunicarea sensului. Faptul că în conștiința indivizilor vorbitori conceptul și imaginea acustică sînt inseparabile nu trebuie să ne determine să credem că semnul le cuprinde pe amîndouă. Dealtfel, am mai spus că semnul este exterior conștiinței și că imaginea acustică rezultă din reflectarea semnului lingvistic în conștiința omenească. Doar semnul lingvistic este produs de organele articulatorii în același moment în care apar în conștiința individului imaginea acustică corespunzătoare și conceptul cu care aceasta este asociată; pe de altă parte, semnul deșteaptă în conștiința auditorului (partenerului) aceeași imagine acustică și același sens. Dar el este altceva decît fenomenul psihic, interior. Așadar, trebuie să distingem: 1. semnul; 2. imaginea lui acustică; 3. percepția și reprezentarea lucrului denumit și 4. conceptul obiectului denumit, și să eliminăm termenii *signifiant* și *signifié*, care, luați în sensul pe care trebuie să-l aibă după modul lor de formare, nu pot avea decît sensurile: ‘semn’ și ‘sens’ ”⁵.

Cum se știe, semnul e un obiect material, care în cunoașterea și comunicarea omenească apare ca reprezentant al altor obiecte (semnificate), aflate dincolo de granițele semnului. Din acest punct de vedere, un semn care să cuprindă în el și semnificatul însuși, în genere, nu poate fi considerat ca semn; ba mai mult, în prezența nemijlocită a semnificatului, la perceperea și la operarea directă cu el se elimină și orice nevoie a unui semn aparte. Avînd în vedere că semnificatul se poate afla numai dincolo de granițele semnului în funcționare normală și că un obiect material non-sapiens nu poate cuprinde în el nici un fel de structuri ideale, este necesar să admitem că semnului lingual, în aspectul lui de substanță materială, îi poate fi proprie numai *relația*, interpretată social, cu

⁵ Cf. Gheorghe Ivănescu, *op. cit.* p. 71.

semnificatele ca fenomene ontice obiective și ca reflectări psihice în conștiința omenească.

Numai un asemenea raport dintre semn și semnificat (denotat, referent, deși, pentru unii, cei trei termeni din urmă nu sînt echivalenți și nici măcar sinonimi), care constituie, la propriu vorbind, funcția semică, poate fi numit sens. Reflectările psihice ale fenomenelor obiective, cu care se corelează semnele limbii, pot fi numite drept *conținut* al acestora din urmă, cu precizarea, însă, că avem în vedere un conținut nu ca latură interioară a semnului, ci ca entități aflate în afara semnului. Corelațiile dintre semnul lingual și lucrul semnificat se schimbă sensibil în cazurile în care semnele nu sînt rostite (respectiv, scrise), iar în procesul gîndirii se folosesc numai imaginile (reprezentările) psihice ale semnelor. În aceste condiții nu numai obiectele semnificate, ci și semnele înseși apar ca reflectări ideale, care își pierd diferența substanțială de principiu față de imaginile lucrurilor semnificate.

Dar raportul care apare în acest caz este doar un derivat al raportului primar dintre semnul material obiectiv existent și fenomenul obiectiv ori reflectarea lui psihică; pe de altă parte, în produsele de gîndire, imaginea semnului lingual nu se contopește cu reflectarea psihică a semnificatului într-un tot unic indestructibil, ci doar intră cu aceasta într-o asociație strînsă, intimă, a cărei stabilitate creează impresia prezenței interne a reflectării semnificatului în chiar imaginea semnului însuși. Separarea reală dintre semn și semnificat în procesele de gîndire înseși este probată de posibilitatea de a lega același conținut cu unități semice diferite ale aceleiași sau ale altor limbi și invers, de a lega aceeași unitate semică de conținuturi diferite.

Nu toate elementele fonice ale limbii pot îndeplini funcții semiotice autonome și, de aceea, nu toate pot fi incluse în categoria semnelor. Nejustificată, în lumina considerațiilor de mai sus, este cu deosebire atribuirea caracterului semic fonemelor, care nu se corelează niciodată cu nici un fel de obiecte semnificate. Argumentul invocat de unii structuraliști că fonemul este semn în virtutea calității sale de element al sistemului fonologic al limbii nu este nici pe departe suficient: fonemul în sine poate fi numai element al substanței semiotice și doar în această măsură el poate fi privit ca element lingual atras parțial în sfera funcționării semiotice a limbii.

În planul elucidării teoretice a naturii limbii ca fenomen obiectiv, existent într-o mulțime ilimitată de acte de vorbire individuale diferite ca formă și sens (multiplicitate ce se cere redusă, totuși, la ce este comun și general), un loc important îl are *problema caracterului și corelațiilor diverselor, ca grad de generalizare și abstractizare, aspecte ale abordării naturii limbii*. Esențial este, în această privință, *distingerea proceselor concrete de vorbire, a limbii ca sistem și a limbajului ca ansamblu al tuturor actelor de vorbire dintr-o perioadă dată cu toate caracteristicile lor sistematice*.

Ultimul concept, căruia după extinderea în lingvistică a diferențierii, dicotomiece, dintre *langue* și *parole* aproape că nu i s-a mai dat atenție, este tocmai *noțiunea generală de limbă, care reunește în ea celelalte două noțiuni, mai speciale, de vorbire și de sistem lingual*. Conceptul dat (în distincția saussur-iană: *langage*) este cel mai abstract, dar nici el nu este o închipuire ideală, o ficțiune, lipsită, ca atare, chipurile, de valoare științifică: toate elementele sistemului lingual, ca și relațiile dintre ele, au existență reală în limbaj ca totalitate a actelor de vorbire. În realitate, componenta *vorbire* și componenta *sistem lingual* nu se disting net (în special în sfera semanticii), dar în teoria naturii limbii o asemenea disociere este cît se poate de potrivită. De departajarea dintre vorbire și sistem lingual se leagă strîns problema unității dialectice dintre individual și social în acea parte a

naturii linguale în care se manifestă caracterul social al limbii. Alături de noțiunea de „limbaj” (= „activitate de limbaj”), L. V. Șcerba, care pledase hotărât pentru introducerea experimentului în lingvistică, într-un studiu celebru, mai deosebit și noțiunea de „material lingual” (= „text”) ca „totalitate a ceea ce se vorbește și se înțelege [sau, (numai ori și) se percepe — I. L.] într-o situație concretă determinată într-o perioadă sau alta din viața grupului social dat”⁶. Acest concept din teoria lui L. V. Șcerba se apropie, în parte, de noțiunea generică de mai sus. Însă autorul însuși îl distinge de noțiunea generală de limbă și îl identifica cu *textul*, care în realitate nu există ca un aspect cu adevărat lingual, deosebit de actul de vorbire.

Funcționând în actele de vorbire, elementele sistemului lingual manifestă diverse raporturi de similaritate și diferență formală și funcțională, al căror ansamblu se lasă redus la o rețea complexă de relații, care nu există în acest mod schematizat și reduționist. Pentru natura limbii din punct de vedere teoretic este foarte important, cum am mai spus, de decis ce anume stă la baza sistemului lingual: unitățile (elementele, părțile etc.) sau relațiile (ansamblul cărora, după noi, trebuie numit structură, astfel că sistemul de unități + relații (și reguli implicate de acestea) = limbă); care din ele sînt decisive și primare?

Ne-am spus deja părerea, adăugînd, aici, doar că a afirma că rețeaua de relații condiționează elementele concrete, apărute în punctele de intersecție a raporturilor, deci a admite primordialitatea structurii înseamnă idealism curat, mai ales în acele teorii ale sistemului lingual în care se discută nu relațiile concrete ale elementelor în actele de vorbire, ci scheme abstracte de relații dintre ele, prezentate schematic în teoria sistemului limbii. Unitățile sistemului lingual există nu grație relațiilor sistematice dintre ele, ci — și este cazul mai ales al cuvintelor — semne optime — , al lexicului, despre care s-a tot spus și se mai spune că este sectorul a-sistematic sau chiar anti-sistemic al limbii — din nevoia de denotație a faptelor din realitate sau din conștiință. Metodologic, o teorie generală a naturii limbii bazată pe postularea caracterului primar al relațiilor față de unitățile substanțiale (este drept, organizate, „structurate” și prin cele dintîi) care le contractează este insuficientă. Acceptarea sau respingerea acestei concepții, proprie în mare structuralismului ca orientare metodologică în lingvistica teoretică, este un criteriu hotărâtor de a-i distinge pe idealști și pe materialști printre lingviștii teoreticieni care se ocupă (și) cu natura limbii.

Bineînțeles că nimeni nu poate nega rolul imens al relațiilor sistematice (de opoziție mai ales, căci pentru a deveni instrument cu organizare și funcționare semiotică, substanța fonetică ori grafică are nevoie, în primul rînd, de *diferențiere* în masa sa „continuă” într-un joc dialectic complex dintre asemănări și deosebiri, dintre identități și opoziții) în limbă. Ele exercită o neîndoieabilă influență asupra naturii elementelor înseși și asupra caracterului schimbărilor lor istorice. Rolul de bază al relațiilor sistematice dintre unitățile limbii constă în frînarea schimbărilor spontane continue ale acestora în procesul de funcționare a limbii și în găsirea și imprimarea, dintre direcțiile posibile diverse ale schimbărilor istorice, a acelor care să afecteze, să deregleze cît mai puțin cu putință sistemul existent. Acest rol al structurii relaționale între elemente este o manifestare specifică a nevoii sociale permanente de a conserva între membrii colectivității o

⁶ Cf. L. V. Șcerba, *O troiakom aspekte jazykovych javlenij i ob eksperimente v jazykoznanii*, reprodus în *Istoriia*, II, p. 301-316, apud Ioan Lobiuc, Teodora Irinescu, *Epistemologie și metodologie în științele limbajului (pe baza, îndeosebi, a lingvisticii sec. XIX)*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 2002, p. 51.

înțelegere reciprocă eficientă și limpede cu ajutorul limbii. De aceea, studiul relațiilor, în specificul lor, dintre elementele linguale, chiar abstracție făcînd de concretețea acestora, este — cu condiția să nu se uite caracterul secund, derivat, al lor — o sarcină importantă în teoretizarea naturii limbii.

Teza că *orice limbă vie se află într-un proces de neîntrerupte schimbări* este general admisă. Dar, în anume scopuri (de pildă, pentru caracterizarea concretă a sistemului limbii ori a componentelor acestuia, pentru predarea normativă a limbii ș.a.) este necesară o abstragere conștientă de la procesul continuu de schimbare a limbii și o asemenea proiectare a stării sistemului de parcă starea respectivă ar fi privită într-o singură secțiune a axei timpului. O asemenea procedură este cu atît mai legitimă, cu cît sistemul de relații dintre elementele limbii se caracterizează printr-o stabilitate mai mare decît oricare element izolat și cu cît acest sistem nu se schimbă în urma oricărei modificări neînsemnate, „mărunte” a unui ori altui element și, de aceea, în decursul perioadei vizate de lingviști, în ciuda schimbărilor continuu ale elementelor înseși, structura linguală, cum vom vedea și mai jos, rămîne, în aspectele ei fundamentale, neschimbată.

Ca o premiză decisivă a unei juste înțelegeri a căilor și factorilor de evoluție istorică a naturii limbii este admiterea ca forță motrice a acestei dezvoltări *practica verbală neîntreruptă a societății*, caracterizată prin tendința constantă a vorbitorilor spre o expresie tot mai clară a noilor nuanțe ale gândirii cu ajutorul resurselor existente în limba lor. Tocmai practica lingvistică permanentă a societății este izvorul unei devieri treptate și, de regulă, imperceptibile, insesizabile, ale indivizilor și grupurilor în articulații și percepții ale unor elemente ale limbii, abateri care, dată fiind nevoia de păstrare a comprehensiunii, se nivelează, se echilibrează și se direcționează prin acțiunea rețelei de relații dintre elemente.

În ce privește factorii care decid, determină, provoacă schimbarea și evoluția limbii, ritmul și amploarea acesteia etc., altfel spus, *cauzele schimbărilor în limbă*, în speță ale celor fonetice, problema este deosebit de complexă și de controversată. Pentru a înțelege și mai ușor și a evalua mai exact diversele teorii (succedente, coexistente, alternative, cumulative, concurente, opuse, parțiale sau cvasi „totale” ș.a.) în această chestiune fundamentală, este nimerit și aici să ne luăm ca reper și criteriu opiniile lui Gh. Ivănescu, care, pe urmele profesorului său, marele savant ieșean A. Philippide, a meditat timp de o viață la ele. Este vorba de explicarea limbii și a dezvoltării ei fie prin gândire și prin organele articulatorii, prin istoria poporului, prin realitate etc., deci prin factori exteriori, fie — cu negarea ori ignorarea oricărui determinism din exterior — prin limba însăși, prin legile ei interne, prin sistemul lingual, prin echilibrul, presiunea acestuia pentru asigurarea simetriei, funcționării ireproșabile, a autodezvoltării și autodirijării totale. Concluziile lui Gh. Ivănescu sînt, în rezumat, următoarele: „Nimeni nu poate tăgădui că cel dintîi factor determinant al limbii, care trebuie luat în considerare de lingviști este actul (sufletesc sau spiritual) de gândire exprimat prin limbaj și care poate fi însoțit sau nu de o trăire afectivă, de un sentiment.

Avînd a exprima gândirea, mai mult, fiind creată tocmai pentru a exprima gândirea, limba trebuie să aibă structura pe care i-o impune gândirea, deci, în general, o structură corespunzătoare acesteia. [...] Realitatea este că pînă astăzi lingviștii n-au reușit să explice decît în parte limba prin gândire (ne referim la formele gramaticale și la sintaxă). Dar aceasta nu înseamnă că trebuie să renunțăm la o asemenea încercare. Dealtfel, trebuie să distingem în gândire *elementul formal* — studiat de logica formală —, care este același în

toate timpurile și la toate popoarele, și *elementul de conținut*, adică noțiunile, cultura, care variază de la un popor la altul, de la o epocă la alta, de la o categorie socială la alta, de la un om la altul și, la același om, de la o epocă la alta. [...] Numai elementul formal al gândirii nu are istorie, întrucât un anumit număr de categorii logice (mai toate sînt reflexe ale celor ontologice) este obligatoriu pentru orice gândire [...]. Această adaptare continuă a limbii la cultura diversă de la o structură socială la alta și la sistemul de categorii ale gândirii umane este un fapt primordial al evoluției limbilor (subl. ns.)”⁷.

Pe de altă parte, însă, „limba nu este numai un reflex al gândirii. Ca să-și poată exprima gândirea, omul trebuie să recurgă la un sistem material de semne. Întrucât acest sistem de semne e de natură acustică, el este realizat prin mișcarea organelor articulatorii. Nimic mai firesc decît să se admită că sunetele prin legarea cărora se alcătuiesc aceste semne sînt determinate în natura lor de organele articulatorii; nimic mai firesc decît să se admită că schimbările fonetice sînt niște *schimbări materiale, iar nu spirituale și că ele sînt numai impuse spiritului*. Dealtfel aceasta rezultă net din ceea ce s-ar putea numi gratuitatea schimbărilor fonetice. Ele nu au ca urmare nici o îmbunătățire, nici o înrăutățire a sistemului lingvistic, ele nu au nici un rost, dacă ținem de nevoile reale ale limbii. [...] Iar structuraliștii, reînviind în forme noi idealismul vosslerian [despre „caracterul spiritual sau psihic al schimbărilor fonetice”] cred că evoluția fonetică a unei limbi se explică, măcar în parte, prin nevoile distinctive (opozitive) ale indivizilor vorbitori. Dar realitatea e alta; evoluția fonetică e oarbă, cum spuneau unii neogramatici; ea nu urmărește crearea și menținerea unor distincții (= opoziții) care nu sînt prea utilizate de limbă. *Seriile paralele (= corelative) ale unui sistem fonetic sau fonologic sînt impuse de un factor natural, material, organele articulatorii, iar conștiința individului vorbitor nu face decît să le perceapă și să le folosească*. Avea dreptate de Saussure cînd afirma, în consonanță cu neogramaticii, că evoluția fonetică este adesea fatală sistemului morfotic al limbii aducînd dezorganizarea lui (subl. ns.)”⁸.

⁷ Cf. Gheorghe Ivănescu, *La distinction entre la linguistique descriptive et la linguistique historique au XIX-e siècle*, în *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*, I, Bologna, 1974, p. 4.

⁸ *Ibidem*, p. 5.